

Balázs Gergő

Bonhoeffer egyháztana a posztmodern gyülekezeti igények tükrében

Kivonat

A posztmodern önmeghatározásának negatív előjele van. A modernséggel szemben, a modern eszmék tagadásaként, a modern „zsákutcáira” való reakcióként határozza meg önmagát. A posztmodern ember tagadja a modern világ eszméinek érvényességét, szkeptikusan tekint az egyetemes és abszolút igazságokra. Ezen szellemiség kétségtelenül jelen van egyházunk életében. Az értékek viszonylagossága, a vallási pluralizmus nem kerülte el a mai egyháztagokat. A tanulmány során arra a kérdésre keresem a választ, hogy a 20. században mártírhalált halt német teológus egyháztana kiállta-e annyira az idő próbáját, hogy kapaszkodókat nyújtson a posztmodern világban élő egyház számára.

Abstract

The self-definition of postmodernism has a negative prefix. It defines itself in opposition to modernity, as a denial of modern ideas, as a reaction to the “dead ends” of modernity. The postmodern man denies the validity of the ideas of the modern world, is sceptical of universal and absolute truths. This spirit is undoubtedly present in the life of our Church. The relativity of values, religious pluralism has not escaped the attention of today’s church members. In the course of this study, I will seek to answer the question of whether the ecclesiology of the German theologian who was martyred in the 20th century has stood the test of time to provide a stronghold for the church in the postmodern world.

Mi a posztmodern?

Nagy fába vágja a fejszét, aki a posztmodern fogalmát szeretné meghatározni. Elsősorban azért van nehéz dolga, mert a posztmodern meghatározásából hiányzik a pozitív töltet. Nincs jól körülhatárolható programja, nincsenek egységes, pontosan megfogalmazott céljai. Lételeme a lázadás, a támadás és az abszolút igazság megállapításának tagadása. Éppen ezért szükségszerűen kerülnie kell

saját maga kategorikus meghatározását is.¹ Ha valaki mégis megpróbálkozna, az eredmény valószínűleg többet mondana el az illető személyről, mintsem magáról a posztmodern fogalmáról. Egyesek szerint nincs is értelme posztmodern jelenségről egyes számban beszélni, hiszen jelentésében olyan szerteágazó fogalomról van szó, amely megragadását mindenképp többes számot használva érdemes megkísérelni.² Dave Robinson Nietzsche és a posztmodern kapcsolatát kutatva jegyzi meg az eddigiekkel egyetértve, hogy a posztmodernnek nincs pontos meghatározása, és félrevezetőek lehetnek az esetleges definíciók. Szerinte sokkal inkább úgy kell gondolnunk erre a fogalomra, mint bizonyos attitűdök gyűjteményére. Tulajdonképpen értékek, hiedelmek és érzések összességéről van szó csupán, amik arról beszélnek, hogy mit jelent a 20. században élni.³ „Egyedül az a biztos, hogy semmi nem biztos” – állítja a posztmodern. Babarczy Eszter rendkívül személetesen ír róla:

„Ott állnak a bábák, és nézik, mi születik: korszak lesz? Kis korcs stílusirányzat? Politikai kised? Új ember? Mindenkinek akad mondanivalója az új hírről, a jó hírről, még ki sem furakodott a szülőcsatornán a gyermek, de már álmodoznak róla, felnövesztik, nagyoknak látják, szépnek és erősnek, és a sajátjuknak. Pluralista lesz, érzékeny, egy férfi, nő, egy ökológus zseni, aki levetkezi a művészet és a kultúra gögjét és agresszivitását, testvéries lesz, szomorkásan belátó, nagy játékmester, csintalan és szelíd forradalmár? Én úgy látom – folytatja a gondolatmenetet –, hogy kiirthatatlanul sokfejű, tanszékokádó szörnyeteg született, de hát a szülők dolga az, hogy higgyenek, és hinni nem is nehéz.”⁴

A sok bizonytalanság ellenére tapasztalataink, megfigyeléseink alapján mégiscsak leírhatunk néhány dolgot. J. F. Lyotard „állapotként” gondol a posztmodern jelenségére, amely állapotba való átmenet, véleménye szerint, az európai kultúrák történetében az 50-es évek végén kezdődik el.⁵ Egy olyan jelenségről van szó, amely az életünk sok területét áthatja. Tulajdonképpen egy különleges létmód, egy kulturális és intellektuális tájékozódási forma, amely ideológiai és társadalmi síkon is jelen van.⁶ Ez az új létmód azonban önmagában értelmezhetetlen. A modernnel

¹ Diósi Dávid: *Egyház és posztmodern. Korunk vallásossága és esztétizáló hajlama*. Budapest – Kolozsvár 2012. 15.

² Vanhoozer, Kevin J: *Postmodern Theology*. Cambridge 2003. 13.

³ Robinson, Dave: *Nietzsche and Postmodernism* UK, Duxford – Cambridge 1999, 35.

⁴ Diósi Dávid: *Egyház és posztmodern. Korunk vallásossága és esztétizáló hajlama*, 14.

⁵ Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Századvég kiadó, Horror Metaphysicae sorozat, Budapest 1993, 11.

⁶ Corneliu Constantineanu: „Postmodernity, Religion and Human Flourishing” *Postmodernity – Friend or Foe?, Communicating the Gospel to Postmodern People: Theological and Practtical*

való folyamatos összevetésben, a modernnel való folyamatos szembenállásként beszélhetünk róla. A posztmodern azokról a dolgokról gondolkodik el, amelyek a modernben nem valósultak meg, a modern „zsákutcáira” reflektál, azokat a gyenge pontokat vizsgálja, ahol kibújt a szög a zsákból. Talán mindez nem is annyira meglepő, ha belegondolunk abba, hogy a modern kor a felvilágosodás szép ígéretei helyett elhozta számunkra a 20. század borzalmait, nemzetek s talán az egész emberiség tragédiáját. A posztmodern felülvizsgálja a felvilágosodás optimista eszméit, s megkérdőjelezi annak meggyőződéseit. A „posztmodern” szóösszetételben tehát a „poszt” nem is annyira kronológiai, hanem sokkal inkább minőségi, lényegi értelemmel bír. Mindezek fényében Diósi Dáviddal együtt mondhatjuk, hogy a posztmodern „nem egy új korszak, nem új iskola, sem pedig új irányzat, de még csak nem is új stílus, hanem a modernnel szembeni új magatartásforma”.⁷ Tulajdonképpen egy új létezési, gondolkodási állapot, amely bár megragadhatatlan, mégis meghatározza a mindennapjainkat, az életvitelünket, gondolkodásunkat és világnézetünket. Befolyásolja a társadalom működését az élet minden területén, habár még mindig csupán „gyámoltalan kisedd” a modern kor agresszív, totalitárius eszméihez képest.

Mindez persze a társadalomban jelen levő különféle közösségekre is rányomta a pecsétjét. A közös nyelv, a konszenzusra épülő tudományos eredmények, megállapítások, egyszóval a közös igazságok hiánya az egyének elszigetelődéséhez vezet. Mindenkinek megvan a maga meggyőződése, s a posztmodern világban nagyon könnyen lehet sértés abból, ha valakit megpróbálunk kizökkenteni ebből a meggyőződésből. Ha ez mégis megtörténne, sokkal inkább a személyes kapcsolat, mintsem a logikus következetesség eredményezi ezt.

Ha vallási szempontokat veszünk figyelembe, nem kerülhetjük el a pluralizmus vagy vallási szinkretizmus fogalmait, hiszen ma már nem csak egyedi tudományos vagy politikai meggyőződése lehet valakinek, hanem teljesen privát, a saját tapasztalataira épülő hitélete is. A médiában folyamatosan visszaköszön az a kijelentés, hogy valaki a maga módján keresztény csupán, és nem érzi szükségesnek, hogy valamelyik egyházhoz szorosabb kapcsolat fűzze. A *New Age* berkeiben népszerű az a nézet, mely szerint a spiritualitás nem más, mint az ember önmagával folytatott beszélgetése, a saját lelkében való mélyreható utazás.

Az új helyzet minden bizonnyal gyülekezeti tagjaink valóságára, hitéletére is hatással van valamilyen formában. Ma már egyáltalán nem gondolhatjuk magától

Reflections from Central and Eastern Europe, ed.: Alexandru Neagoe and Heleen Zorgdrager, 2009. 24.

⁷ Diósi Dávid: *Egyház és posztmodern. Korunk vallásossága és esztétizáló hajlama*, 17.

értődőnek, hogy az emberek egy kijelentést igaznak tartanak csak azért, mert az egyháztól vagy az egyház képviselőitől származik. Ma már az egyházat is ott találjuk azon földi intézmények sorában, melyek a tömegek szemében elvesztették hittelességüket, s amelyeknek az emberek kiábrándultságával, bizalomvesztésével kell szembesülniük. A legtöbb egyháztagnak az sem okoz gondot, hogy hitvallásától eltérő, az evangélium tartalmának akár ellentmondó gondolatokat is elfogadjon. Talán már a törekvés is kifáradt arra nézve, hogy közös kijelentéseket, azonos alapra épülő igazságokat fogalmazzunk meg. Ebből talán természetesen következik, hogy hitünk erkölcsisége, értékei, moralitása is viszonylagossá válik.

A kérdés ugyanakkor adott az egyház számára: mihez lehet kezdeni mindezzel? Hogyan lehet ebben a világban hirdetni a Szentírás, a keresztyénség egyetemes igénnyel fellépő Istenét? Hogyan lehet felmutatni a hit egész emberiségre érvényes igazságát? Hogyan lehet kifejezni, a sok kételkedő számára gondot okozó, számunkra mégis feladhatatlan paradoxont, hogy Jézus Krisztus, akinek a története egy konkrét személybe, illetve konkrét történelmi eseménybe zárt történet, univerzális érvénnyel bír? Hogyan lehet elkerülni a szélsőséges reakciókat: egyrészt a teljes elutasítást, melynek következtében magát a posztmodern kifejezést is szitokszóként használják egyházi közegben, és teljes mértékben elmarad az előnyök figyelembevétele, azok esetleges kihasználása; másrészt pedig a posztmodern szemlélet teljes, feltétel nélküli elfogadást és az abba való beolvadást, ami pedig az evangélium tartalmának feladását jelenti.

Ezekben a kérdésekben lehet segítségünkre Dietrich Bonhoeffer, a II. világháború végén mártírhálált halt, közismert teológus tanítása, aki a saját bőrén tapasztalta meg a modern kor hideg ateizmusának következményeit, s talán megsejtett valamit abból, ami a modern hanyatlása után következett. Munkásságát vizsgálva három fő szempontot fogok előtérbe helyezni: szemléletében az egyház formáját, jelenlétét a világban és a közösség fogalmát az egyházban.

Az egyház formája Bonhoeffer szemléletében

Az evangélium bolondságának paradoxonját, ahogy Pál, úgy Bonhoeffer sem tudja feloldani, hiszen vallja, hogy az egyház csupán azok számára értelmezhető, akik belül vannak, akik megtapasztalták az életükben Isten jelenlétét, felismerték a Jézus Krisztusban kapott kijelentést. Éppen ezért tartja helytelennek az egyház kritizálását, az arról folyó diskurzust az egyházon kívül. Egy olyan entitásról van szó, amely értelmezhetetlen a kívülállóknak, melynek igazságát csupán belülről lehet felismerni (görögnek bolondság, zsidónak botránkozás). Annak, aki megér-

tette az egyház lényegét, szükségtelen megmagyarázni az egyház létjogosultságát. Ugyanakkor azt is elismeri, hogy aki belül van, képtelen a teljes objektivitásra és elvonatkoztatásra. Aki elfogadja a Jézus Krisztusban kapott kijelentést, illetve hogy a mindenkori egyház valamilyen értelemben ennek a Krisztusnak a teste, az nem tud úgy beszélni róla (s talán nem is kell), hogy a diskurzust ne világítaná át az ő hitének fénye.⁸ Nézzük meg tehát, milyen tájékozódási pontokat fedezhetnek fel az ilyen egyháztagok – a bent lévők, úgymond – Bonhoeffer munkásságában az egyház meghatározását illetően.

Azt, ahogyan Bonhoeffer az egyházzól, illetve az egyház formájáról gondolkodik, egyfajta kettősség jellemzi. Egyrészt figyelembe veszi, hogy az egyház egy vallásos közösség. Egy olyan hely, ahova az emberek a vallásuk gyakorlása, megélése céljából gyűlnek össze. Egy olyan intézmény, amelyet megtépázott a történelem vihara, amelynek az idők során voltak dicsőségesebb és kevésbé dicsőséges pillanatai, amelynek földi jellemzői vannak. Ebben a vallásos közösségben az egyháztagok számára lehet úgy is vallást tanítani és továbbadni, mintha csak valamilyen egyéb tudományos tartalmat adnánk át. Ezt tekinthetjük az üdvösség „szervezett intézményének”. Középpontjában a kultusz áll, jogilag létezik, az idők során politikai tényezővé vált. Ugyanakkor ez az egyház Jézus Krisztus művének történelmi következménye, Jézus Krisztus egy bizonyos formában való megtestesülése és a Szentlélek társadalmi tevékenységének hordozója. Ebben az egyházban jelen van Isten igéje és a sákrámentumok kiszolgáltatása.⁹

Bevezeti az egyház *objektív szellemének* a fogalmát, amely folyamatosan jelen van ebben a földi egyházban és vezeti azt. Ezt nem lehet a Szentlélekkel azonosítani, azonban szoros kapcsolatban áll vele, a Szentlélek folyamatosan formálja és aktualizálja. Az *objektív szellem* az adott kornak és kontextusnak megfelelően változik, s ez a változás feltételezi a történelmi egyház tévedhetőségét és tökéletlenségét.¹⁰ Ezen vonatkozásról szociológiai tényezőként is beszélhetünk, és ilyen szempontból nem sok dolog különbözteti meg bármilyen más világvallás közösségeitől vagy szektáitól.¹¹ A kétféle újszövetségi – jeruzsálemi és páli – egyházforma közül a jeruzsálemi áll közelebb ehhez. Eszerint az egyháznak már a kezdetektől megvolt a maga hierarchiája és intézményessége, amelybe az egyén az apostolok

⁸ Bonhoeffer, Dietrich: *Communio Sanctorum, A Dogmatik Inquiry Into The Sociology Of The Church*, Florida 1963, 90.

⁹ Uo. 144, 145.

¹⁰ Uo. 144.

¹¹ Uo. 185.

kiválasztása által nyerhetett felvételt.¹² Pál felülírta ezt a tanítást, és az evangélium megértéséhez, elfogadásához kötötte az egyháztagság feltételét.¹³ Ennek a történelmi, intézményesített egyháznak két fontos ellenállási ponttal kell szembenéznie. Az egyik a bűn, a másik az emberi tökéletlenség.¹⁴

Bonhoeffer mindenkit óvni akar attól, hogy az egyház formájának ezen vonatkozása szélsőségesen nagy hangsúlyt kapjon. Hiszen ha csupán ebből indulunk ki, a keresztény közösséget tulajdonképpen semmi nem különbözteti meg bármilyen más vallást gyakorló közösségtől. A vallási rítusok közös gyakorlásáért létrejövő gyülekezet bármelyik másik világvallás keretei között jelen is van, s ha a keresztény egyházban megelégszünk ennyivel, akkor az a súlyos veszély fenyeget, hogy hitünk üres formalitássá torzul: elveszíti tartalmi értékét, és alapvető hiányosságai lesznek. A vallásnak önmagában nincsenek szociális céljai. Például a „szentség” fogalma kapcsolatban van Istennel, de önmagában egyáltalán nincs kapcsolatban a társadalommal. Egy vallás vagy hitvilág létéből egyáltalán nem következik közvetlenül, hogy egy csoportba gyűjti a tagokat. Persze, gyakorlati szempontok miatt (közös áldozás, ima, rituális cselekedetek) ez mégis sokszor megtörténik. Mindez azt mutatja, hogy a közösség mint a vallás része lehetséges, de nem feltétlenül szükséges.

Léteznek azonban olyan kísérletek, amelyek a fentebb megállapítottakkal ellentétben a vallás közvetlen következményeként kívánják levezetni a közösség létrejöttét. Bonhoeffer *Az egyház lényege* című írásában három ilyen levezetési kísérletet mutat be: fogalmi levezetés, pszichológiai levezetés és történetfilozófiai levezetés.

A fogalmi levezetés modellje alapján, amely Max Scheler nevéhez kapcsolódik, az emberi értékek hierarchiájáról beszélhetünk, s ebben a hierarchiában, az értékpiramis csúcsán egy vallásos fogalom, a „szentség” van. E magyarázat szerint azért áll a szentség ennek az elméleti piramisnak a csúcsán, mert az anyagi javakkal (minél több felé osztják, annál kevesebb jut) és a művészi alkotásokkal (amelyek oszthatatlanok) ellentétben a szentséget szét lehet osztani, mégis mindenki megkapja az egészet. Ily módon a szinte minden világvallásban megjelenő szentség fogalma emberi kapcsolatok és közösségek létrejöttét eredményezi.

A pszichológiai levezetés szerint az ember alapvető kommunikációra való igénye magyarázza a vallásokban megjelenő társasági és missziós ösztönt. Itt feltétlenül meg kell említeni, hogy létezik olyan világvallás (például a buddhizmus), ahol ez egyáltalán nem fedezhető fel.

¹² Uo. 97.

¹³ Uo. 98.

¹⁴ Uo. 145.

A történetfilozófiai levezetés alapján a vallás tulajdonképpen a kultúra csúcsteljesítménye, a kultúrközösség koronája, amely emelkedetté teszi az élet eseményeit, azokat az életeseményeket, amelyeket az ember közösségben szokott megélni.¹⁵ Bonhoeffer egyik levezetés eredményét sem tartja kielégítőnek. Arra a következtetésre jut, hogy a vallás fogalmából nem lehet eljutni a közösség fogalmáig, mert a vallás önmagában mindig individualisztikus és atomisztikus marad.¹⁶ Teljesen más a helyzet a kereszténységgel kapcsolatban.

A keresztény egyházat ugyanis Bonhoeffer többnek gondolja vallásos közösségnél. Szerinte, a kereszténységben egyedülálló módon, a közösség és a vallás fogalma elválaszthatatlan egymástól. A keresztény gyülekezetnek nem pusztán földi, hanem isteni dimenziója van. Az egyházat Isten kijelentésének tekinti, így a keresztény közösség Istentől származik, s Jézus Krisztuson keresztül ér el az emberekhez.¹⁷ Az egyházat maga Isten alapította, s így nem csak történelmileg, hanem hit szempontjából is jelen van a világban. Mindenkit, akit a Lélek vezet, az egyházban van. A szentek közösségét úgy kell értelmezni, mint Isten által létrehozott közösséget.¹⁸ Pünkösdkor az egyház mint emberi közösség jött létre, azonban mint olyan emberi közösség, amelyben jelen van Jézus Krisztus. Ő nem csupán vallást vagy szervezetet alapított, hanem egy új valóságot, s ezzel együtt egy új emberi minőséget hozott a földre.¹⁹ Ebből a gondolatból indul ki Bonhoeffer egyházkoncepciójának az a vonatkozása, mely szerint az egyházra nem csupán úgy kell tekintenünk, mint földi intézményre, keresztény emberek gyülekezetére, hanem úgy is, mint Isten kijelentésére.

Bonhoeffer tehát az egyház emberi és isteni, immanens és transzcendens vonatkozásait vizsgálva kettős formáról beszél. Ugyanakkor fontosnak tartja, hogy egyik vonatkozás se legyen túlhangsúlyozva a másik kárára, hiszen ez az egyház lényegének félreértelmezéséhez vezet. Ha azt gondoljuk, hogy az egyház pusztán egy vallásos közösség, abba a csapdába eshetünk, hogy nem vesszük figyelembe annak isteni dimenzióját. Ez azért téves, mert Krisztus belépett a történelembe, így az egyház tulajdonképpen az ő jelenléte a földön. Az egyház történelme a rejtett világtörténelem középpontja. Nem pusztán egy intézmény a sok közül, hanem a létező Krisztus. Bármennyire is kétes az empirikus egyház formája, mindaddig egyház marad, ameddig Krisztus jelen van az igében.²⁰

¹⁵ Bonhoeffer, Dietrich: *Az egyház lényege*. Ford. Visky S. Béla, Exit Kiadó, Kolozsvár 2013, 39, 40.

¹⁶ Bonhoeffer: *Communio Sanctorum, A Dogmatik Inquiry Into The Sociology Of The Church* 41.

¹⁷ Uo. 92, 97.

¹⁸ Uo. 195.

¹⁹ Uo. 111.

²⁰ Uo. 87, 145, 146.

A másik szélsőség az idealizmus csapdája, amikor az egyházat a földön megvalósult Isten országának tekintjük. Ezzel megfosztjuk ezt az országot a maga eszkhatologikus jellegétől, ugyanakkor nem vesszük figyelembe azokat a történelmi tényezőket, amelyek az idők során alakították. Isten szándéka szerint a történelmi egyházat is komolyan kell venni, hiszen ő a történelem Istene is. Bonhoeffer isteni kegyelemnek tartja, hogy létezik ilyen történelmi egyház: hisz abban, hogy Isten tudatosan és szándékosan teremtette meg azt a helyet, ahol az ő igéje szólal meg, és a szentségeket kiszolgáltatják, hiszi, hogy az Krisztus teste, s Krisztus ezáltal van jelen a világban. A keresztény közösség Isten egyháza a történelem minden pillanatában, úgy, hogy közben tudja, hogy soha nem fogja elérni a tökéletességet, s mindvégig tisztátalan marad. Ez az a hely, ahol zsidók és görögök, konzervatívak és liberálisok a mindennapi élet monotonításában istentiszteletekre összegyűlnek, együtt áldoznak, egymásért imában közbenjárnak.²¹

Az egyház tehát egyszerre célja és eszköze Istennek, előfeltétele és tárgya a teológiának, egyszerre vallásos közösség és kijelentés, immanens és transzcendens jellegzetességekkel rendelkezik, magába foglalja a szentek és a bűnösök közösségét. Sokféle vonatkozásban jellemzi kettősség az egyházat, s azt hiszem, ennek tudata sokat segíthet az egyház képviselőinek megmaradni, még abban a posztmodern világban is, amely új, eddig ismeretlen kihívások elé állít. Bonhoeffer minden esetben a szélsőségekben való elmerüléstől akarta óvni kora egyházát, s talán ma sem tenne másként. Abban a korban, amelyben mindent átítat a bizonytalanság és a kétely, az emberek, köztük az egyház tagjai, kételkedve és gyanakodva fogadnak minden egyetemesen megfogalmazott igazságot, hasznára válhat az egyháznak, ha tudatosítja önmagában, és a világ felé is felvállalja a maga gyengeségét és tökéletlenségét. Ha elismeri, hogy a szentek közösségét ugyanúgy veszélyezteti az emberi tévedés és a bűn, mint bármilyen más földi közösséget. Ha nem ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy a Krisztusban élőket elkerüli mindenféle kétely vagy bizonytalanság. Ha úgy folytat párbeszédet világi gondolkodókkal, más vallások képviselőivel, hogy tudatában van: az egyház, a teológia mint immanens, emberek által létrehozott rendszer tartalmazhat hibákat, esetleges ellentmondásokat. Mindezt persze úgy teszi, hogy egy pillanatra sem bizonytalanodik el isteni származása felől. Egy pillanatra sem mond le arról a kiváltságról, hogy Jézus Krisztus munkájának földi eredménye, s egy pillanattig sem feledkezik el arról a felelősségről, ami ezzel jár. A gyengeség és tökéletlenség mellett az egyháznak azt is fel kell vállalnia, hogy a Szentírás a kizárólagosság igényével és egyetemes érvénnyel fellépő Istenét hirdeti.

²¹ Uo. 153, 188, 197, 198.

Nem szabad engednie abból a jézusi kijelentésből, hogy az Atyához vezető út rajta keresztül visz. Meg kell értetni a posztmodern emberekkel, hogy a hirdetett evangélium akkor sem válik viszonylagossá, ha mi magunk csak viszonylagos tökéletességgel tudjuk azt közvetíteni. Nem szabad feladnunk azt az alapállást, hogy addig, amíg a mi emberi hitünk gyenge és törékeny, az, aki egyszerre tárgya és előfeltétele a hitünknek, Jézus Krisztus, feltámadása által úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy az emberi élet végső ellensége, a halál fölött is győzelmet aratott. Ez a kinyilatkoztatás kizárólagos és egyetemes.

Az egyház jelenléte a világban

Arról fentebb már írtam, hogy Bonhoeffer Isten kijelentésének tekinti az egyházat. Ez a kijelentés eredményezi a teológia egyik legizgalmasabb kérdését, nevezetesen, hogy hol helyezkedik el Krisztus, illetve az egyház a világban. Hogyan jelenik meg Krisztus túlvilágisága a földön? Hogyan kapcsolódik a transzcendens az immanenshez? Saját korának egyházából kiindulva Bonhoeffer megfogalmaz néhány bírálatot. Kritizálja azt a helyzetet, amelyben az egyház jelenléte a világban egyáltalán nem vagy nem jól valósult meg. Azt mondja, hogy helynélküliség jellemzi az egyházat, és nem tud igazán önmaga lenni. Megragadhatatlan lett, ezért képtelen másokat megragadni, világivá és menekültté lett, mert nincs helye. Mindenütt jelen van, de valójában sehol nincs, s ez azt eredményezte, hogy még a szektákat is komolyabban veszik, mint az egyházat. A kritika másik felében leírja, hogy a gyakorlatban csupán az előnyös helyeken kíván jelen lenni az egyház. Belekapaszkodik a polgárság és a hamis konzervativizmus eszméibe és képviselőibe.²² Az értelem, a jog, a műveltség, a humanitás, szabadság, tolerancia hagyományosan az európai emancipáció egyházzal szembenálló fogalmai, az egyház mégis védeni kezdte őket.²³ Szerinte az ő korát megelőző évszázadban Isten folyamatosan kiszorult a köztudatból, és kiderült, hogy Isten nélkül is működik minden. Az emberek megelégednek a tudomány és a kultúra által nyújtott ajándékokkal. Ezt a történelmi egyházak Istentől és Krisztustól való eltávolodásnak látják, s ezt minél inkább hangsúlyozzák, a világ annál inkább Antikrisztusnak tekinti magát.

A modern világ végtelenül magabiztos és férfias józansággal kezeli a kudarcokat, s a keresztyén apologetika megpróbálja letörni ezt a magabiztosságot. Azt állítja, hogy a világ nem élhet Isten nélkül, hiszen még mindig ott vannak a végső

²² Uo. 20.

²³ Bonhoeffer, Dietrich: *Etika*. Ford. Visky S. Béla. Exit Kiadó, Kolozsvár 2021.

kérdések, a halál, a bűn kérdése, amikre egyedül az egyház adhat választ. A „keresztény teológia szekularizált ivadékainak” nevezi azokat az egzisztencialistákat és pszichoterapeutákat, akik meg akarják magyarázni a magabiztos világnak, hogy valójában kétségbeesett, akkor is, ha nem vesz róla tudomást. Arra a megállapításra jut, hogy az etikában, politikában, filozófiában feleslegessé vált az „Isten munkahipotézis”, s így a tudomány hézagjai közé számúztuk azt.²⁴ „Vagy hátat fordítunk a világnak, vagy bálványozzuk azt, vagy ellenségei vagyunk a földnek, vagy görcsösen kapaszkodunk bele, hűvös undorral lépjük át a nyomorúság bugyrait, megvetjük a világot, átugorjuk a jelent.”²⁵

A kritika és bírálat után nem hagy tanácstalanul bennünket, konkrét, kezelhető tájékozódási pontokat nyújt kora egyházának világban való jelenlétével kapcsolatban. Azt mondja, hogy az egyháznak élénk figyelemmel és konkrét cselekedetekkel kell részt vennie az e világi életben. „Lehet, hogy olyan életesemények állnak majd elő, amelyek nem lesznek tekintettel vágyainkra és jogainkra. Ha ez történik, akkor nem megkeseredett, meddő dolyfünk fogja életrevalóságunkat igazolni, hanem Isten ítéletének tudatos elfogadása nyomán a közösség életében való tág keblű, önzetlen részvételünk és az embertársaink szenvedései iránti együttérzésünk.”²⁶ Tillichre hivatkozik, aki szerint az egyháznak vitába kell szállnia a tömeggel, meg kell hallania, amikor a tömegek közösségért kiáltanak. Elmondja, hogy az egyháznak „fel kell ocsúdnia szellemi tiszteletéből”. „Vissza kell térnünk a világgal való szellemi eszmecsere szabad levegőjére, és azt is meg kell kockáztatnunk, hogy támadható dolgokat mondunk, ha létfontosságú kérdéseket érintünk ezáltal.”²⁷ Az egyház nem lehet közömbös az ifjúsági mozgalmak vagy a sport iránt. Karizmatikus emberek bevonásával állandóan figyelni kell a fiatal generációkra, arra, amit az egyházon kívül mondanak. El kell érni a konzervativizmus és a progresszió megfelelő mértékű keveredését. Fontos feladat ismét közeledni azokhoz a tömegekhez, amelyek elfordultak az egyháztól. Fel kell ismerni ezen tömegek közösségért és fegyelemért, erkölcsiségért való kiáltását. Az egyháznak mindenképp a jelennel kell foglalkoznia.²⁸ Komolyan kell venni Isten igent mondatát erre a világra.²⁹ Benne kell élni az istentelen világban, s ezzel kell osztozni

²⁴ Bonhoeffer: *Az egyház lényege*, 149, 169.

²⁵ Uo. 59.

²⁶ Bonhoeffer, Dietrich: *Börtönlevelek*. Harmat Kiadó, Budapest 2021. 136.

²⁷ Uo. 180.

²⁸ Bonhoeffer: *Communio Sanctorum, A Dogmatik Inquiry Into The Sociology Of The Church*, 189, 191.

²⁹ Bonhoeffer: *Az egyház lényege*, 63.

Isten szenvedésében. „Az embert nem a vallásos aktus teszi kereszténnyé, hanem az Isten szenvedésében való osztozás a világi életben. Ez a metanoia, amikor nem a magam bajaira, problémáira, bűneire, aggodalmaira gondolok először, hanem hagyom magamat odarángatni Jézus útjára, belebonyolódni a messiási eseménybe...” A hit nem valamilyen vallásos aktus vagy módszer, hiszen ily módon az életünknek csupán egyetlen része lenne. A hit egy egész életaktust jelent: a tanítványok egész életére hatással volt, amikor Jézus elhívta őket, Zákheus egész élete megváltozott, miután megtért, a parázna nő életében is rendkívül jelentős változás következett be. A napkeleti bölcsek, a gazdag ifjú, az etióp kincstárnok vagy Kornéliusz nem volt a szakadék szélén álló ember, nem voltak egzisztenciális válságban, nem voltak kétségbeesve, mégis részesei tudnak Isten szenvedésében Krisztusban. Bonhoeffer szerint az igazán eviligás az azt jelenti, hogy teljesen lemondunk magunkról, azaz arról, hogy akár szentet, akár bűntelent faragjunk magunkból. Ha ezt tesszük, ha teljesen átadjuk magunkat Istennek, akkor már nem a saját, hanem Isten szenvedései a világban lesznek fontosakká. Ha ez megvan, nem fogjuk elbizni magunk a sikerektől, nem fogunk kétségbeesni a kudarcoktól, mert földi életünkben Isten szenvedéseiben osztozunk.³⁰

Kiemelten fontosnak tartja, hogy a hívő embereknek kötelességük aktívan, cselekvően jelen lenni a hitetlen testvérek életében. A *Követés* című művében, melyet főként a Hegyi beszéd inspirált, kifejti, hogy a tanítványoknak nem feladata, hogy ítéljenek mások fölött, hiszen így ők is Isten ítélete alá kerülnek. Egy hívő és egy hitetlen ember között maga Krisztus áll, s a hívőnek a hitetlenhez való közeledése kizárólag Krisztus által történhet. Krisztus tanítványai azért vannak, hogy feltétel nélkül szeressenek. Persze ez nem jelenti azt, hogy az emberrel együtt a bűnt is szeretniük kell. A tanítványok egyszerűen szolgák és eszközök, nem lehetnek erősek ott, ahol az ige azt választotta, hogy gyenge legyen. Ha a tanítványok nem látják az ige gyengeségét, nem képesek felismerni az isteni alázat misztériumát.³¹

A *Közösségben* arról ír, hogy nem természetes dolog, ha a keresztény emberek kizárólag hívők körében vannak, hiszen Krisztus is ellenségek között élt és szolgált, végül a kereszten mégis egyedül maradt. Vele együtt a követőknek is ezt kell vállalniuk.³² Börtönben született leveleiben arról a különös személyes tapasztalatról is ír, hogy felszabadítóbb számára hitetlen emberek társaságában lenni, mint hívő emberek között. Elmondása szerint sokkal könnyebben ejti ki Isten nevét

³⁰ Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, 171, 173.

³¹ Bonhoeffer: *The Cost of Discipleship*, New York 1979, 203–9.

³² Bonhoeffer: *A szentek közössége*. Harmat Kiadó, Budapest 1997, 7.

a hitetlenekkel való beszélgetésekben. Ugyancsak ezekben a levelekben értekezik arról, hogy az egyház és az egyháztagok jelenlétét a kívülállók életében meg kell tisztítani a vallásos külsőségektől. Ez úgy történik, hogy a hit a kívülállók számára láthatatlan marad, ők csak a cselekedeteket látják. Véleménye szerint csak akkor győzhetünk, ha elfogadjuk, hogy a nagykorúvá lett világ némileg kiszorította Istent és az egyházat a maga mindennapjaiból. Ezt a kiszorítást lehetőségként kell kezelni. „Isten tudunkra adja, hogy úgy kell élnünk, mint akik nélküle is boldogulnak az életben.” „Az az Isten, aki lehetővé teszi, hogy a világban Isten-munkahipotézis nélkül éljünk, ugyanaz az Isten, akinek a színe előtt állunk szüntelen. Isten színe előtt és vele élünk Isten nélkül.” Krisztus nem mindenhatóságánál, hanem szenvedésénél és gyengeségénél fogva segít nekünk. A börtönleveleiben megjelenő könyvvázlat harmadik fejezetében arra a következtetésre jut, hogy „az egyház csak akkor egyház, ha másokért van”. Minden tulajdonát oda kell adnia a nélkülözőknek, a lelkésznek a gyülekezet önkéntes adományából kell élnie. Nem uralkodva, hanem segítve kell részt vállalni az emberi közösségek életében, mindenkivel közölni kell, hogy mit jelent a Krisztussal való élet, mit jelent másokért lenni, szembeszállva a hübrisz, a hatalomimádat, az irigység és az illozionizmus bűnével.³³

Abban a posztmodern világban, amelyben az abszolút igazságok s az élet nagy kérdéseire felelő egyetemes válaszok teljesen elveszítették tekintélyüket, úgy gondolom, az egyház szempontjából különösen hatásos lehet komolyan venni azt a bonhoefferi szemléletet, mely szerint az egyháznak nem csak a nagy kérdésekre kell válaszolnia, nem csak a fennmaradó hézagokat kell kipótolnia, s főleg nem csak az élet kimagasló fordulópontjain kell jelen lennie. Ebben a világban az egyháznak meg kell szabadulnia az attól való félelemtől, hogy perifériára szorul, hogy a világ nem fogja elég komolyan venni. Nem attól lehet újra fontos az egyház, hogy a sokféle alternatíva sorába állva egy újabb, egy másik lehetőséget kínál fel az ember számára az élet értelme vagy a teremtés végső céljaként, hanem attól, hogy csöndes együttérzéssel az emberek és a világ rendelkezésére áll. Félretéve a büszkeségét, túllépve a maga sértődöttségén, kész, ha kell, áldozatot vállalni azért a bűnös világért, amiért Ura az ő életét áldozta. Amennyiben ez megvalósul, valódi keresztény közösségeket fog eredményezni. Olyan közösséget, amelyben a tagok megértik, hogy úgy érhetik el teremtésük végső célját, ha készek áldozatot vállalni, ha a csendes együttérzéssel a testvérük rendelkezésére állnak. A közösségnek mint fogalomnak meglehetősen fontos szerep jutott Bonhoeffer egyháztanában. A következő fejezetben ezt a szerepet fogom megvizsgálni.

³³ Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, 142, 183.

A közösség kérdése Bonhoeffer egyháztanában

Amint korábban láttuk, Bonhoeffer isteni származást tulajdonít az egyháznak. Egyáltalán nem tartja legitimnek azt a kérdést, hogy szükség van-e az egyházra. Azt sem tartja elképzelhetőnek, hogy ha valaki Krisztusban felismerte az élő Isten Fiát, valamilyen módon ne tartozzon az egyházhoz. Még akkor sem, ha a földi, tapasztalati egyház nincs mindig teljes átfedésben Krisztus testével, ha a szentek közösségét áthatja a bűnösök közössége. A következőkben azt szeretném részletesebben kifejteni, hogy hogyan alapozza meg teológiailag Bonhoeffer az egyház, illetve az abban kialakuló közösség létjogosultságát.

A teológiai megalapozás a teremtéssel kezdődik. Eszerint a teremtést követően, a bűneset előtt nem csak az ember és Isten közötti, hanem az ember és ember közötti kapcsolat is tökéletes volt. Isten úgy teremtette a férfit és a nőt, hogy mindketten függjenek egymástól, és egymásra utaltak legyenek. Isten nem egyéni, hanem közösségi embert teremtett, így az ember egyéni és közösségi léte egyszerre van jelen Isten előtt. Ez a kiindulópont adhatja meg az alapját az egyházi közösségről való gondolkodásunknak. A bűneset során viszont nem csak az Isten és ember, hanem az ember és ember közötti kapcsolat is megtört. A bűnesettel a szeretetközösség átváltott önzésbe. Az, hogy az embernek „megnyílik a szeme” – azaz magát tartja a jó és rossz döntőbírójának –, elszigeteli a másiktól, azelőtt ez az elszigetelődés nem volt jelen az ember életében. Ugyanakkor, ahogy az ember meghallotta és felismerte Isten törvényét, ismét közösségre akar lépni – így lesz az emberből etikus lény. A természetes közösség tehát megmarad, de a bűn korrumpálja, megrontja azt.

Mivel a másik ember iránti és a közösség iránti vágyunk természetünknel fogva megtalálható bennünk, az ember bármiféle vallásosságának két dimenziója van. Az egyik az egyén és Isten kapcsolat, a másik pedig a közösség és Isten közötti kapcsolat. Minden spiritualitás tehát közösséget is feltételez, s ebben az értelemben a vallási közösség olyan közösség, amely magára az isteni cselekedetre épül.

A vallásokkal kapcsolatban az az általános jelenség figyelhető meg, hogy valamilyen közösségben történik a megélésük és gyakorlásuk. Az istenség tehát minden vallásban a közösségi életet védelmezi: a közös ének, tánc, liturgikus cselekedetek a vallásosság közösségi formái, így a vallás mindig összekötöttségben van a szociális vagy közösségi élettel.³⁴

³⁴ Bonhoeffer: *Communio Sanctorum, A Dogmatik Inquiry Into The Sociology Of The Church*, 56, 75, 76, 94.

A vallás és közösség viszonyának többféle módját figyelhetjük meg a világban. A miszticizmusra, illetve a misztikus vallásokra jellemző, hogy radikálisan elutasítanak minden külső és belső közösséget. Vannak olyan csoportosulások, amelyek kizárólag gyakorlati okok miatt vannak együtt: közös vallási szertartások miatt, vagy azért, hogy egy bizonyos célt elérjenek. Vannak vérségi alapú vallási közösségek, ezek a családi vagy törzsi tömörülések. Néhány esetben kimondottan a vallás által meghatározott kollektívizmus miatt gyűlnek össze a tagok. Ez jellemző a történelmi vallásokra, többek között Izrael népére is. Végül vannak olyan közösségek, amiket az Isten szolgálata kovácsol össze, amelyek individuálisan elvesztenék a vallás lényegét – itt a közösség szorosan hozzákapszolódik a valláshoz. A felsoroltak mindegyike vallási közösségek formálásához vezet, azonban általános értelemben a vallások nem mondanak semmit a közösségekről. Nem feltétlenül és közvetlenül következik belőlük az emberek gyülekezése vagy különféle csoportok kialakulása. Ha viszont egyenként vizsgáljuk őket, sok minden kiderülhet, s így eljuthatunk a keresztény vallás közösségkoncepciójához.³⁵

Ez a koncepció abból indul ki, hogy a bűn az egyént folyamatosan magányra ítéli, elszigeteli Istentől és embertől. Ugyanakkor a bűn össze is köti az emberi fajt, hiszen ugyanazt a természetet kölcsönzi neki. Az elszigeteltség megmarad, míg Krisztus meg nem szünteti. A közösség eltávolodott Istentől, nem Isten szerinti, hanem Ádám szerinti csoportosulássá vált, és arra van szüksége, hogy ezt a megromlott állapotot valaki helyrehozza. Ez azt is jelenti, hogy a közösségben az emberek egymástól elidegenedve élnek addig, amíg Krisztusban újra egyesülnek. Az új közösség csak akkor jöhet létre, ha a tagjai régi bűneiktől megválnak.

Bűnbánatkor az ember tulajdonképpen azt kezdi felismerni Isten előtt, hogy eddig elszigetelten élt. Az utolsó vacsorakor az egyház Ura a tanítványoknak saját magával és egymással való közösséget ajánl. Ezért tartják ezt a történetet sokan az egyház megalapításának. Krisztus váltságműve révén az újjászületett emberek egymással közösségbe kerültek. Jézus szolgálata az embereket egymás szolgálatába állította.³⁶ Az Istennel való közösség csakis Jézus által valósulhat meg, Jézus pedig az egyházban van. Az Istennel való közösség tehát csak az egyházon keresztül jöhet létre, s ez az elgondolás lerombol minden individualisztikus koncepciót az egyházat illetően. Mindenki, aki a Lélek által Jézus Krisztusban felismeri a Megváltót, része ennek a közösségnek, és nem önmagában, egyénileg kell rá tekinteni.³⁷

³⁵ Uo. 96, 102.

³⁶ Uo. 106, 108, 109, 114.

³⁷ Uo. 115, 116.

A magányosság teljesen legyőzetik az egyházban. Az idegenség, az elszigeteltség az „én” és a „te” között megszűnik.³⁸ Jézus elfogása és keresztre feszítése szétveri a tanítványok közösségét, és ennek teológiai oka van. Jézus azért halt meg egyedül a kereszten, és a tanítványok is azért maradtak egyedül, mert ő bűnné lett értünk, s ezzel kifejeződik a világ és Isten addigi helytelen kapcsolata. Nekünk viszont mindent a húsvéti esemény fényében kell értelmeznünk, ez pedig egyszerre alapozza meg a hiteles individuális és közösségi élet paradoxonát.³⁹

Érdekes, hogy Bonhoeffer, korának sajátosságából adódóan, fontosnak tartja megkülönböztetni a kereszténység közösségének eszményképét és a szocialista társadalmat. Elismeri, hogy az egyenlőség révén hasonlóság is van a kettő között, de szerinte az emberek egyenlővé tétele nem csak kudarcra van ítélve, hanem keresztényietlen is. A Szentírás szellemiségében a szabad ember szabad marad, a szolga pedig szolga marad, és mindketten egyek Krisztusban. A közösség keresztény eszméje semmilyen politikai vagy gazdasági szervezetben nem teljesezhet ki.⁴⁰

Az Isten által teremtett, Krisztus által megváltott embernek tehát alapvetően szüksége van a másik ember jelenlétére, a másik emberrel való közösségre. Fontos, hogy ezt a közösséget ne tévezzük össze valamiféle vágyakat kielégítő, emberi eredetű közösséggel, mert ez isteni eredetű.⁴¹ Az „én” és „te” között létrejövő viszony nélkül nem létezhet spiritualitás. Ha nem akarunk atomisztikusan gondolkodni, akkor az „én” valóságát nem is értelmezhetjük a közösség fogalma nélkül.

A börtönben eltöltött idő alatt Bonhoeffer megtapasztalja, hogy az élet menyire összefonódik a másik ember életével, s annak súlypontja nem önmagunkban, hanem a saját egzisztenciánkon kívül van. Arra a megállapításra jut, hogy az ember a mindennapi életben nem veszi észre, hogy mennyivel többet kap, mint amennyit ad. Annak ellenére, hogy a hála igazán gazdaggá tehet bennünket, sokszor nem ismerjük el, hogy mások segítségével értünk el bizonyos dolgokat. Hiúságnak tartja azt méricskélni, hogy mi az, amit a magunk erejéből, s mi az, amit mások segítségével értünk el. Ez egyáltalán nem keresztényi magatartás. A gyászról gondolkodva leírja, hogy egy szeretett ember elvesztésekor Isten nem tölti be az űrt. Üresen hagyja, s ez az űr összekapcsol bennünket, közösséggé formál.⁴² A már említett, soha be nem fejezett könyv vázlatának második fejezetében írja:

³⁸ Uo. 201, 202.

³⁹ Uo. 110.

⁴⁰ Uo. 194.

⁴¹ Bonhoeffer: *A szentek közössége*, 16.

⁴² Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, 45, 46, 78, 94, 110.

„Istenhez való viszonyunk nem egy minden elképzelhetőnél magasabb, hatalmasabb, jobb lényhez való vallásos viszony – ez nem igazi transzcendencia –, hanem egy új élet a másokért való létben, részvétel Jézus létében. Nem a végtelen, elérhetetlen feladatok, hanem a mindig adott, elérhető felebarát – ez a transzcendencia. Isten emberi formában! Nem mint a keleti vallásoknál, iszonyú, kaotikus, idegen, rémítő alakban, nem is az abszolút, a metafizikai, végtelen stb. fogalmi alakzataiban, de nem is »az ember önmagában« görög isten-ember alakja, hanem »a másokért való ember« – ezért a megfeszített. A transzcendenciából élő ember.”⁴³

Az első tanítványok Jézus testi jelenlétében és közösségében éltek. Pál szerint ez Jézus mennybemenetele után úgy lehetséges, hogy mi az ő testének tagjai vagyunk, azaz nekünk ez a közösség ajándéka által adatik meg. Követni Krisztust azt jelenti, hogy kapcsolódni kell hozzá testben. Ő nem csak egy próféta volt, aki egy tanítást hozott a földre. Azért öltött testet, hogy a tanítványok testben kapcsolódjanak hozzá.⁴⁴ Bonhoeffer szerint Luther a közösség terén nem kívánt elválni a katolikus egyháztól, sőt folyamatosan kereste a kapcsolatot vele. Valójában a tantételek vitája csak másodlagos volt. Aztán végül mégis csupán ennyi maradt, és az egyéni ember kegyességére tevődött a hangsúly. „Az egyén lett az Isten-ismeret alanya.” Nekünk azonban ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a keresztyény egyház újra gyülekezet legyen: „tudok a kijelentésről, de mindenekelőtt és nálam többet a gyülekezet tud róla.”⁴⁵

A közösség fontossága mellett azt is kihangsúlyozza, hogy az ember szociális és személyes dimenziójának egymással egyensúlyban kell lennie, nem jó, ha egyik a másik kárára van. Az emberi közösségek öntudatos lényekből álló közösségek, amelyek saját akarattal rendelkeznek. Tulajdonképpen ez különbözteti meg az embert az állatoktól. A közösség kialakulásához valamilyen formában az embereknek kölcsönösen akarniuk kell egymást, igent kell mondaniuk egymás jelenlétére. A közösség tehát, sok hiedelemmel ellentétben, nem azt jelenti, hogy két emberben van valami közös, hanem az oda-vissza akarást jelenti a másik ember irányába. Az egyik ember másikkal való közössége nem mossa össze és nem fedti el a határokat. Az én–te viszony továbbra is megmarad. A közösség nem jelenti a személyiségek, az emberek akaratának, elképzeléseinek teljes egyesülését. Ez szembemenne azzal a gondolattal, mely szerint Isten minden embert egyénileg és egyedinek, saját sze-

⁴³ Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, 182.

⁴⁴ Bonhoeffer, *The Cost of Discipleship*, 263, 266.

⁴⁵ Bonhoeffer: *Az egyház lényege*, 26.

mélyiségjegyekkel és akarattal teremtett. A kulcskifejezés, amely megkülönbözteti a közösséget a társadalomtól, a közös akarat. A közösség szorosabb, a társadalom lazább kapcsolatokat feltételez. Ugyanakkor Bonhoeffer elismeri a kettő metszéspontját, amely szerinte abban mutatkozik meg, hogy a társadalmat közösségek képezik.⁴⁶

Az egyház gyakorlati életére nézve fontos lehet megemlíteni, hogy Bonhoeffer elképzelhetetlennek tartja a valódi közösség kialakulását ott, ahol alá-fölérendeltségi viszony, azaz hatalmi kapcsolat van a felek között, ahol az egyik tagnak tekintélye van a másik fölött. Ott azonban, ahol maga a közösség gyakorolja a hatalmat, megvalósulhat az Isten szerinti viszony. Persze azt is elismeri, hogy nehezen valósulhat meg a gyakorlatban közösség anélkül, hogy valakinek autoritása lenne a másik fölött.⁴⁷ Ennek azonban mindig a *másikért* való autoritásnak kell lennie.

A közösségi akarat, a közös szellem hatást gyakorol az egyénre, viszont az külön életet él. Nem úgy történik, hogy a közösség többségének az akarata lesz a közös akarat, hiszen az külön életet él, független a többség akaratától, önálló entitás. Ha az egyén elszakítja magát a közösségtől, nem képes megtapasztalni a közös szellemet. Az egység és közösség nem jelentik feltétlenül ugyanazt, viszont nem nélkülözhetik egymást. A közösségben élő emberek integritása nem bomlik fel. Annak ellenére, hogy egységben vannak, megmaradnak külön személyként.⁴⁸

A közösség bonhoefferi megalapozását összefoglalva három olyan fontos üdvtörténeti mozzanatot lehet megemlíteni, amelyek a keresztyén egyházi közösségek létrejöttéhez vezettek. Az első ilyen a teremtés utáni állapot, amelyben az ember tökéletes kapcsolatban élt Istennel és a másik emberrel. A bűneset során ez a közösség megbomlott, s az ember fokozatosan elszigetelődött a másiktól, a szeretet helyét felváltotta az önzés. Ez az elszigetelődés fejeződött ki Jézus Krisztus halálában, aki egyedül maradt a kereszten. Feltámadása után azonban újra összegyűjtötte a tanítványok közösségét, s ezzel kifejezésre juttatta a mindenkori egyház azon feladatát, hogy az ő testébe tagozódjon, ezáltal létrehozva az egymással való közösséget.

Bármennyire atomizálódik a posztmodern társadalom, és individualizálódik a benne élő ember, az egyháznak meg kell látnia, észre kell vennie azt a zsigeri, ösztönös vágyat, amely a felebarát közelségébe vezet bennünket. Talán éppen a kö-

⁴⁶ Bonhoeffer: *Communio Sanctorum, A Dogmatik Inquiry Into The Sociology Of The Church*, 54, 56, 58.

⁴⁷ Uo. 63.

⁴⁸ Uo. 70, 73.

zösség lehet az a nagy lehetőség az egyház számára, amivel a posztmodern korban is meg tudja szólítani az embereket. Talán éppen ez lehet az a többlet, amit sehol máshol nem talál meg a sokszor elveszett 21. századi ember. Az egyházi közösség isteni származása olyan biztos alapot adhat számunkra, amely bátorságot szül arra nézve, hogy a gyülekezeti tagokat egymás közelségébe hívjuk, és megértessük velük, hogy közösségben lehetnek igazán Isten gyermekei. Ugyanakkor az is fontos, hogy – Bonhoeffer szempontjait követve – a felnőtté vált embereket mi se fosszuk meg egyéni elképzeléseiktől, akarattuktól, hiszen így szembemennénk Isten egyéni teremtésének a gondolatával. Fontos és értékes az egyén, de az csak a nála magasabb rendű közösségben, a gyülekezetben teljesebben ki.

Összefoglalás

Azt hiszem, az eddigiek fényében nem túlzás kijelenteni, hogy Bonhoeffernek és az ő egyháztanának bőven akad mondanivalója azokban az időkben, amikor az egyháznak posztmodern gyülekezeti igényekkel kell szembenéznie. Számos olyan gondolatot, elképzelést találhatunk a német teológus munkásságában, amelyek válaszként, tájékozódási pontként szolgálhatnak számunkra.

Az egyház kettős, isteni és emberi természetének komolyan vétele megóvhat a félelemtől és elbizakodottságtól, ugyanakkor határozottságra és alázatra nevelhet bennünket. Ennek a fontos tudásnak a birtokában megtarthatjuk azt az egyensúlyt, amelyben nem olvadunk bele feltételek nélkül a világba, de nem is lépünk át hűvös undorral azt, amikor szüksége lenne ránk. Ha a teológiára mint tudományra képesek vagyunk Isten eszközeként tekinteni, mint ami hitünk előfeltételét és tárgyát kívánja a lehető legvilágosabban felmutatni, úgy nem esünk abba a csapdába, hogy a teológiai felismeréseink teljesen eltávolodjanak a mindennapi élettől, minden lelki-gyakorlati hasznot nélkülözve (Heidelbergi Káté: *Ha mindezeket hiszed, mi hasznát veszed?*). Hasonló veszélyeket kerülhetünk el azzal, ha Istent nem akarjuk kiszorítani ismereteink hézagjai közé, nem akarjuk megmagyarázni a felnőttkorba lépett világnak, hogy akkor is kétségbe van esve, ha éppen nem tud róla, vagy nem érzi ennek jeleit. Az egyháznak nem csak a hézagokban és a tagok életének fordulópontjain kell jelen lennie, hanem azokban a hétköznapi napokban is, amelyek meghatározzák a gyülekezetek életét. Egyedül így kerülhető el, hogy a vasárnapi istentiszteleteken elhangzó prédikációk ne csupán ünnepi beszéddé silányuljanak, hanem releváns mondanivalóval ragadják meg az egyháztagok figyelmét. Az aktuális korszellemmel, ideológiákkal folyamatos párbeszédet kell folytatnia az egyháznak, úgy, hogy tartalmi szempontból mindvégig a tiszta evangélium üzeneténél marad.

Az, ahogyan Bonhoeffer az egyén és közösség egymáshoz való viszonyát látja, sok olyan problémára jelenthet megoldást, amelyet a posztmodern állapot idézett elő. Bonhoeffer ugyanis mindenképp egységben képzei Jézus Krisztus egyházát, azonban azt is lényegesnek tartja, hogy ennek az egységnek egyáltalán nem kell egyformaságot jelentenie. Az egyháznak el kell ismernie az Isten által egyénileg és saját akarattal teremtett ember különállóságát, úgy, hogy közben nem emeli az egyént a maga igényeivel a gyülekezet fölé. Bonhoeffer szerint az egyházban a közösség nem azért jön létre, mert az emberek ugyanazt akarják, hanem azért, mert elsősorban egymást akarják. Az így megszülető közösségnek ahhoz, hogy valóban Krisztus testvére váljon, gyakorolnia kell a Biblia olvasását, az egymásért való közbenjáró imát, a bűnvallást és a testvérek lelkigondozását.

Összefoglalva az eddigieket kijelenthetjük, hogy Bonhoeffer egyháztana a posztmodern világban abban segít bennünket, hogy annak a Krisztusnak a példáját kövessük, aki nem mindenhatóságánál, hanem szenvedésénél és gyengeségénél fogva segített nekünk. Megengedte, hogy kiszorítsuk őt a világból. Ebben van az eltérés a kereszténység és a többi világvallás között. A Biblia Istene szenvedésre és erőtlenségre mutat, s ez lehetővé teszi meglátni azt, aki a világban erőtlensége által vesz hatalmat és hódít teret magának. Benne kell élni az istentelen világban, ezzel osztozunk Isten szenvedésében. Kereszténynek lenni annyi, mint embernek lenni. „Az embert nem a vallásos aktus teszi kereszténnyé, hanem az Isten szenvedésében való osztozás a világi életben.” A posztmodern világban is legfontosabb feladatunk mindezeket megfontolva Isten gyermekeiként – mint akik semmivel sem jobbak a világnál – odaállni, ahol a part szakad, és együtt kitartani embertársainkkal a mindennapok taposómalmában, miközben Jézus Krisztus feltámadására tekintve folyamatosan kérjük: „Jöjjön el a te országod.”